

Obraz kartograficzny granic i podziałów administracyjnych

Wielkie Księstwo Poznańskie

To autonomiczne księstwo powstało w wyniku zmian terytorialnych dokonanych przez kongres wiedeński (1815 r.). Utworzono je – obok Królestwa Polskiego i Wolnego Miasta Krakowa – w wyniku podziału Księstwa Warszawskiego.

Henryk Bartoszewicz

Obszar Wielkiego Księstwa Poznańskiego (1815-48) obejmował Wielkopolskę bez jej wschodniej części i liczył 29 591 kilometrów kw. W 1815 r. zamieszkiwało je około 774 tys. osób, a według spisu ludności przeprowadzonego w 1816 r. – 820 176 [J. Wąsicki, 1980, s. 63, 111]. Weszło ono w skład Prus, a siedzibą jego władz był Poznań.

Artykuł pierwszy podpisanej 3 maja 1815 r. w Wiedniu konwencji rosyjsko-pruskiej stwierdzał, że części ziem Księstwa Warszawskiego, jaka przypadła królowi pruskiemu i jego następcom z pełną suwerennością i pełną własnością, pod nazwą Wielkiego Księstwa Poznańskiego, objęta będzie następującą linią: Zaczynając od granicy Prus Wschodnich we wsi Neuhoff (Nowydwór) nowa linia ciągnąc się będzie granicą Prus Zachodnich, taką, jaka była od roku 1772 aż do traktatu tylżyckiego, do wsi Leibiltzsch (Lubicz), która należeć będzie do Księstwa Warszawskiego [używana w tym dokumencie nazwa Księstwo Warszawskie odnosi się do części jego terytorium, z którego utworzono Królestwo Polskie – H.B.]. Stamtąd będzie ciągnąc się linia, która zostawiając Kompania (Kopaninę), Grabowiec i Szczytno Prusom, przechodzi przez Wisłę przy tem ostatniem miejscu, z drugiej strony rzeki wpadające naprzeciwko Szczytna w Wisłę, aż do dawnej granicy powiatu noteckiego, przy Gross-Opoczko (Opokach): w ten sposób, iż Służewo należeć będzie do Księstwa,

a Przybranowa, Hollander (Holendry) i Maciejewo do Prus. Od Gross-Opoczko (Opok) pójdzie linia przez Chlewiska, które zostaną w Prusach, do wsi Przybysław, a stamtąd przez wsie Piaski, Chełmce, Witowiczki, Kobylanka, Wojczyn, Orchowo, aż do miasta Powidz. Od Powidza dalsza linia przeprowadzona będzie przez miasto Słupcę, aż do punktu, w którym schodzą się rzeki Warta i Proсна. Od tego punktu pójdzie linia w górę rzeki Proсны, aż do wsi Kościelna Wieś, o milę od miasta Kalisz odległej. Tam, zostawiwszy temu miastu (z lewego brzegu rzeki Proсны) obwód w półkole, w tej odległości, jaka jest od Kościelnej Wsi do Kalisza, zwróci się linia do koryta Proсны i ciągnąc się będzie w górę, przez miasta Grabów, Wieruszów, Bolesławiec, dla zamknięcia jej przy wsi Gola, na granicy Śląska naprzeciwko Byczyny (Pitschin) [Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. 2, nr 11, s. 354-359].

Konwencja rosyjsko-pruska przewidywała także przeprowadzenie demarkacji granicy między Wielkim Księstwem Poznańskim a Królestwem Polskim. Jej art. 41 stanowił, że niezwłocznie zostanie powołana wspólna wojskowa i cywilna komisja, która sporządzi zdjęcie, wykona mapę i opis topograficzny nowej granicy. Ponadto przewidywał wytyczenie granicy w terenie poprzez ustawienie słupów granicznych [Dziennik Praw Królestwa Polskiego, 1816, t. 2, nr 11, s. 408-409]. Prace demarkacyjne granicy między Królestwem Polskim i Wielkim Księstwem Poznańskim były prowadzone w ramach

wytyczania polsko-pruskiej linii granicznej. Wykreślone wówczas kartografika stanowiły także część sporządzonych map granicznych. Zachowane mapy delimitacyjne i demarkacyjne zostały przedstawione w artykule opublikowanym na łamach GEODETY [H. Bartoszewicz, 2012].

Na mocy konwencji zawartej między Rosją i Prusami 3 maja 1815 r. król pruski Fryderyk Wilhelm III 15 maja wydał patent okupacyjny, który głosił: *Wskutek ugody, zawartej między mocarstwami na kongresie wiedeńskim, wróciły niektóre z naszych dawniejszych prowincji polskich do naszych państw. Posiadłości te składają się z części zaboru pruskiego z r. 1772, przypadłych do Księstwa Warszawskiego, z miasta Torunia, obecnego departamentu poznańskiego, z wyjątkiem części jednej powiatu powidzkiego i pyzdrowskiego, i z części departamentu kaliskiego aż pod Prosnę, z wyjątkiem miasta i powiatu kaliskiego. Z tych ziem wracają powiaty chełmiński i michałowski w granicach z r. 1772, dalej miasto Toruń do naszej prowincji Prus Zachodnich, do których się także lewy brzeg Wisły, wszakże tylko okolice, bezpośrednio do rzeki przyległe, i niziny przylączają. Natomiast tworzymy z reszty tych ziem, do których dołączamy z Prus Zachodnich teraźniejszy powiat walecki i kamieński osobną prowincję i tę pod nazwą Wielkiego Księstwa Poznańskiego posiadać będziemy, przyjmujemy także tytuł Wielkiego Księcia Poznańskiego do naszego tytułu i herb prowincji do naszego królewskiego herbu* [S. Karwowski, 1915, s. 3]. W myśl ustawy wydanej przez siebie 9 lutego 1817 r. mo-

1. Karte vom Großherzogthum [!] Posen [...],
ok. 1820 r., BR, A II 193

narcha ostatecznie wycofał się z deklaracji przyłączenia do wielkiego księstwa powiatów waleckiego i kamieńskiego. Na mocy tego dokumentu, wbrew postanowieniom traktatu wiedeńskiego, król pruski ustanowił także granicę celną między Wielkim Księstwem Poznańskim a Królestwem Polskim [S. Karwowski, 1915, s. 38-40].

W połowie maja 1815 r. rozpoczęło się przejmowanie przez Prusy ziem Księstwa Warszawskiego, które zostały przyznane im na mocy postanowień kongresu. Najpierw Fryderyk Wilhelm III mianował urzędników, którzy mieli za-

jąć się organizacją ziem polskich. 15 maja na mocy rozkazu gabinetowego króla pruskiego na stanowisko nadprezydenta Wielkiego Księstwa Poznańskiego został powołany tajny radca Joseph von Zerboni di Sposetti, a księciem namiestnikiem mianowano Antoniego Henryka Radziwiłła [S. Karwowski, 1915, s. 3-4; J. Wąsicki, 1980, s. 64-65]. Do organizacji administracji prowincji przystąpiono natychmiast po przejęciu jej przez pruskie wojska. Postanowiono, że władza administracyjna skupiona będzie w rejencjach. 30 czerwca 1815 r. nadprezydent Zerboni di Sposetti ogłosił, że w wielkim księstwie tworzy się

– do czasu ostatecznej organizacji prowincji – dwie królewsko-pruskie komisje rejencyjne, z których jedna będzie miała siedzibę w Poznaniu, a druga w Bydgoszczy.

Jednakże w Wielkim Księstwie Poznańskim podział na departamenty i powiaty z okresu Księstwa Warszawskiego utrzymano do momentu przejęcia tych ziem przez cywilne władze pruskie. Ostatecznie granice prowincji, rejencji i powiatów miały być wytyczone po zakończeniu delimitacji granicy z Królestwem Polskim. Podpisanie 11 listopada 1817 r. w Berlinie polsko-pruskiej konwencji granicznej, ratyfikowanej w styczniu 1818 r.,

pozwoili na przystąpienie do demarkacji granicy między Prusami i Królestwem Polskim oraz na podjęcie prac nad nowym, trwałym podziałem wielkiego księstwa na rejencje i powiaty. Ustalanie granic wewnętrznych prowincji zakończono w 1819 r.

Długotrwałe polsko-pruskie negocjacje delimitacyjne znalazły odzwierciedlenie na znajdującej się w Archiwum Głównym Akt Dawnych (AGAD) mapie delimitacyjnej przedstawiającej obraz kartograficzny granicy między Królestwem Polskim i Wielkim Księstwem Poznańskim według zapisów zawartych w konwencji rosyjsko-pruskiej z 11 listopada 1817 r. Mapa ta wykonana została wielobarwną techniką rękopiśmienną na arkuszu papieru o wymiarach 184,8 x 62,2 cm w skali około 1:152 000. Wykreślono na niej uzgodnioną linię graniczną od Nowego Dworu do Goli i opracowano tereny przygraniczne w promieniu kilku kilometrów. Mapę 19 listopada 1817 r. podpisały cztery osoby, w tym gen. d'Avuray [AGAD, Zb. Kart. 4-4].

Trwające kilka lat wytyczanie granicy między Królestwem Polskim a Wielkim Księstwem Poznańskim wpłynęło także na treść pierwszego wydania *Karte von dem Königreich Pohlen, Gross- = Herzogthum Posesn und den angrenzenden Staaten* sporządzonej przez wybitnego pruskiego kartografa Friedricha Bernharda Engelhardta i opublikowanej w 1816 r. w Berlinie przez Simona Schroppa techniką miedziorytniczą na czterech arkuszach papieru 46,5 x 43,5 cm (wymiary całości mapy: 93 x 87 cm) w skali około 1:760 000. Na tej najstarszej mapie ogólnej Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Poznańskiego granica między tymi krajami na odcinku od Słuczewa po Peisern (Pyzdry) nie została narysowana [Biblioteka Narodowa Zakład Zbiorów Kartograficznych (dalej: BN ZZK) 13 516]. Granicę na tym odcinku oznaczono dopiero w drugim wydaniu tej mapy z 1819 r., uwzględniając postanowienia konwencji z 11 listopada 1817 r. [BN ZZK 13 384].

Zachowało się wiele prac kartograficznych ukazujących granice Wielkiego Księstwa Poznańskiego, a także granice podziałów administracyjnych tego terytorium. Spośród kartografików politycznych i administracyjnych wielkiego księstwa na uwagę zasługuje niemieckojęzyczna *Karte vom Grosherzogthum [!] Posen* [...] sporządzona około 1820 r. przez Peschela i wydana w Poznaniu po 1821 r. przez C.A. Simona techniką litograficzną (egzemplarz barwiony) na arkuszu papieru 62,5 x 64,5 cm w skali około 1:337 000.

Stosunkowo duża skala mapy, bogata jej treść i obszerna legenda pozwoliły na dosyć dokładne ukazanie granic prowincji oraz granic rejencji i powiatów. Na mapie oznaczono i opisano granice Wielkiego Księstwa Poznańskiego z Królestwem Polskim, Śląskiem, Nową Marchią i Prusami Zachodnimi. Wykreślono barwnymi liniami także granice 26 powiatów. W prawym dolnym rogu mapy umieszczono spis powiatów z podziałem na rejencje. W skład rejencji poznańskiej wchodziło 17 powiatów (w kolejności umieszczonej w legendzie): poznański, obornicki, szamotulski, międzychodzki, międzyrzecki, babimojski, bukowski, kościański, wschowski, krobski, krotoszyński, odolanowski, ostrzeszowski, pleszewski, śremski, średzki, wrześniński (w 1818 r. przekształcony z powiatu pyzdrowskiego). Rejencję bydgoską tworzyło 9 powiatów: bydgoski, wyrzycki, chodzieski, czarnkowski, wągrowiecki, gnieźnieński, mogilnicki, inowrocławski, szubiński. Oznaczono na mapie także sieć osadniczą, rzeki i drogi [Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu (dalej: BR) A II 193 – ryc. 1].

W Poznaniu w 1821 r. ukazał się atlas powiatów rejencji poznańskiej (*Special Karten von den Regierungsbezirk Posen*) złożony z *General-Karte von dem Regier- ings Departement Posen im Grossherzogthum Posen* oraz z map 17 powiatów (międzychodzkiego, szamotulskiego, obornickiego, międzyrzeckiego, bukowskiego, poznańskiego, średzkiego, wrzeńskiego, babimojskiego, kościańskiego, śremskiego, pleszewskiego, wschowskiego, krobskiego, krotoszyńskiego, odolanowskiego i ostrzeszowskiego). Pierworys dzieła sporządził i do publikacji przygotował porucznik armii Królestwa Pruskiego E. Peschell. Natomiast mapy litografowali Anton i Florian Freudenreichowie. Mapa generalna departamentu poznańskiego (rejencji poznańskiej) została wykonana na arkuszu papieru 60 x 39 cm w skali około 1:600 000. W obszernej legendzie umieszczono objaśnienie znaków topograficznych, którymi na mapie oznaczono: miasta departamentalne, twierdze, miasta powiatowe, miasta, osady handlowe, wsie z kościołem, wsie bez kościoła, holendry, kolonie, folwarki, pustkowia i pojedyncze domy, kościoły, klasztory, leśnictwa, karczmy, huty szkła, wapienniki, młyny wodne, wiatraki, jeziora, rzeki, lasy, łąki, bagna, granice krajów, granice departamentów, granice powiatów. Granice dodatkowo oznaczono barwnymi liniami, a ich kolory objaśniono. W prawym dolnym rogu mapy umieszczono wykaz powiatów departamentu poznańskiego (rejencji poznańskiej) wraz z powierzchnią i liczbą ludności zamieszkującej każdy z nich [Archiwum Państwo-

we w Poznaniu, Mapy i atlasy drukowane (dalej: APP), Atlasy powiatów, A. p. 3 – ryc. 2].

Z pierwszych lat istnienia Wielkiego Księstwa Poznańskiego zachowało się kilka map terytorium prowincji i ziem sąsiednich. Na wyróżnienie zasługują cztery z nich, ukazujące zarówno granice prowincji, jak i jej podziały wewnętrzne. Najprawdopodobniej najstarszą z nich jest niemieckojęzyczna *Charte von den Königreichen Preussen und Polen, dem Grosherzogthum Posen nebst dem Gebiete der freien Stadt Krakau: nach dem, am 3 ten May 1815 zu Wien, zwischen Russland Prussen und Oesterreich abgeschlossenen Tractate* sporządzona 1815 r. przez Daniela Friedricha Sotzmanna i opublikowana przez Instytut Geograficzny w Weimarze techniką miedziorytniczą na arkuszu papieru 53 x 48 cm, w skali około 1:1 500 000. Mapa pochodzi z dzieła *Allgemeiner Hand-Atlas der ganzen Erde*, które wydał A.C. Gaspari w Weimarze między rokiem 1815 a 1818. Wykreślono na niej ręcznie barwnymi liniami granice krajów (BN ZZK 14 533).

W 1817 r. powstała *Mapa pocztowa i podróżna Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Poznańskiego* autorstwa Juliusza Kolberga (Colberga), rytowana i wydana w Oleśnicy przez Wilhelma Sendera na arkuszu papieru 59 x 73 cm w skali około 1:370 000. Mapa została opublikowana w języku polskim, tylko nazwy niektórych miejscowości podano bądź w języku niemieckim, bądź w wersji dwujęzycznej – polskiej i niemieckiej. Choć praca ta jest zaliczana do map komunikacyjnych i pocztowych, a nie politycznych i administracyjnych, to jednak jest ważna dla studiów nad granicami i podziałami prowincji. Na mapie barwnymi liniami ręcznie wykreślono granice Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Wolnego Miasta Krakowa oraz granice administracyjnych podziałów wewnętrznych obydwu krajów wymienionych w jej tytule. Na terenie Królestwa Polskiego oznaczono granice ośmiu województw, które dodatkowo opisano cyframi arabskimi od I do VIII, a na obszarze Wielkiego Księstwa Poznańskiego – granice rejencji, które opisano dużymi literami A i B, terytorium Wolnego Miasta Krakowa – dużą literą C. Zarówno oznaczenia cyfrowe, jak i literowe objaśniono w legendzie. Ponadto umieszczono tam objaśnienia znaków topograficznych użytych na mapie, którymi oznaczono: granice krajowe i wojewódzkie oraz sieć osadniczą, wyróżniając m.in. stolice krajów oraz siedziby władz wojewódzkich, obwodowych i powiatowych. Na uwagę zasługuje także *Wykaz*

2. General-Karte von dem Regierungs-Departement Posen im Grossherzogthum Posen, 1821 r., APP, Mapy i atlasy drukowane, Atlasy powiatów, A. p. 3

miast polskich w niemieckim języku osobne nazwiska mających [BR A III 59, zob. także: BN ZZK: 10 171, 3292, 380].

Trzy lata później J.N. Diwald wykonał niemieckojęzyczną *Charte des Königreichs Polen, der Republik Krakau und des Grossherzogthums Posen*, którą w tym samym roku w Norymberdze rytował i wydał F. Campe na arkuszu papieru 65,5 x 56,5 cm w skali około 1:1 000 000. Wykreślono na niej barwnymi liniami objaśnionymi w legendzie granice Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Wolnego Miasta Krakowa oraz odcinki granic Austrii, Rosji i Prus. Oznaczono także podziały wewnętrzne Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Poznańskiego. W Królestwie Polskim wykreślono granice województw, które dodatkowo opisano cyframi rzymskimi od I do VIII. W legendzie cyfry te objaśniono, podając nazwy województw. Analogicznie oznaczono, opisano i objaśniono w legendzie granice rejencji poznańskiej i bydgoskiej w Wielkim Księstwie Poznańskim, a znakami topograficznymi – sieć osadniczą oraz główne drogi pocztowe i szlaki komunikacyjne (BR M II 53).

W 1822 r. niemiecki kartograf i wydawca Carl Ferdinand Welland opublikował w Weimarze *Charte von dem Königreiche*

Polen, den Königl. Preussischen Provinzen Ost und West Perussen und Posen: nesbt dem Gebiete der frein Stadt Krakau. Mapa ta została wydana w języku niemieckim techniką miedziorytniczą na arkuszu papieru 61 x 56,5 cm, w skali około 1:1 880 000. Prawdopodobnie pochodzi ona z atlasu *Allgemeiner Hand-Atlas der ganzen Erde*, wydanego przez Wellanda w Weimarze w latach 1820- 24. Na mapie wykreślono ręcznie barwionymi liniami granice krajów. Przedstawiono podział Królestwa Polskiego na 8 województw oraz Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Prus Wschodnich na rejencje. W lewym dolnym rogu mapy umieszczono legendę podziałów administracyjnych, a w prawym górnym rogu legendę sieci osadniczej i dróg [BN ZZK 6366]. Kolejne dwa wydania tej mapy ukazały się w 1829 i 1831 r. także nakładem weimarskiego Instytutu Geograficznego. Pierwsze z nich opublikowano w tej samej skali co wydanie z 1822 r. [BN ZZK: 4981, 8678, 10 229]. Natomiast drugie wydanie ukazało się w skali około 1:1 200 000 [BN ZZK 42 531A].

Mapy urzędowe i półurzędowe ukazujące granice Wielkiego Księstwa Poznańskiego i podziały tej prowincji na rejencje i powiaty były spo-

ządzane wyłącznie w języku niemieckim, co pozostawało w sprzeczności z ideą postanowień traktatu wiedeńskiego o poszanowaniu narodowości polskiej zamieszkującej terytorium Księstwa Warszawskiego, którego ziemie rozdzielono między trzech zaborców. Także król pruski Fryderyk Wilhelm III w odezwie do mieszkańców Wielkiego Księstwa Poznańskiego wydanej 15 maja 1815 r. pisał: *Język wasz obok niemieckiego będzie używany we wszystkich czynnościach publicznych i każdy z was według zdolności mieć będzie przystęp do urzędów publicznych w W. Księstwie Poznańskim, jako też do urzędów, zaszczytów i godności mego państwa* [S. Karwowski, s. 4]. W następnych latach rzeczywistość była jednak daleka od deklaracji składanych w 1815 r. Jedynymi kartografikami w języku polskim, jakie ukazywały się w Wielkim Księstwie Poznańskim, były mapy polskich kartografów publikowane przez polskich wydawców.

Najwybitniejszym dziełem w języku polskim ukazującym obraz kartograficzny Wielkiego Księstwa Poznańskiego była mapa autorstwa Wiktora Adama Kurnatowskiego sporządzona i wydana w 1843 r. Zarówno *Mappa*

3. Mapa Wielkiego Księstwa Poznańskiego, 1843 r., APP, Mapy i atlasy drukowane, Mapy województw, M. w. 45. Poniżej kartusz z tytułem mapy przedstawiający alegorię początków państwa polskiego

Wielkiego Księstwa Poznańskiego, jak i jej autor zasługują na szczególną uwagę. Kurnatowski był nie tylko litografem i kartografem, ale także jednym z najczynniejszych konspiratorów w Wielkopolsce, członkiem Towarzystwa Demokratycznego Polskiego. W 1841 r. otworzył w Poznaniu w domu przy ulicy Zamkowej zakład litograficzny, który dwa lata później przeniósł do Bazaru. Działalność zakładu litograficznego łączyła się z aktywnością konspiracyjną Kurnatowskiego. Sporządzona i wydana w 1843 r. mapa miała służyć do celów wojskowych podczas przygotowywanego wówczas w Wielkopolsce powstania. Kurnatowski opublikował także redukcję tej mapy w mniejszej skali przeznaczoną do celów turystycznych i szkolnych oraz plan Poznania. Podczas przygotowań do powstania w 1846 r. został aresztowany i w tymże roku popełnił samobójstwo w więzieniu w Sonenburgu (obecnie Słońsk w powiecie sułecińskim, województwo lubuskie).

O przydatności *Mapy Wielkiego Księstwa Poznańskiego* do celów wojskowych może świadczyć dosyć duża skala 1:400 000 oraz dokładność. Opublikowana na arkuszu papieru 56 x 69 cm posiada wyjątkowo bogatą legendę. W lewym dolnym rogu umieszczono objaśnienie skrótów literowych i znaków topograficznych, którymi na mapie oznaczono: miasta (powiatowe zostały podkreślone), wsie z kościołem, wsie, kolonie, folwarki, klasztory, karczmy, papiernie, huty szkła, drogi bite, trakty pocztowe, drogi, lasy, błota, łąki, góry, rzeki, strumienie, jeziora, kanały, rowy, urzędy pocztowe, stacje pocztowe, ekspedycje listowe, granicę z Królestwem Polskim, granice departamentów, granice powiatów. Po prawej stronie arkusza mapy usytuowano tabelę „Wiadomości statystyczne” zawierającą informacje o powierzchni i ludności poszczególnych powiatów w departamentach bydgoskim i poznańskim. Poniżej znajduje się tabela podziału terytorium Wielkiego Księstwa Poznańskiego na dekanaty archidiecezji poznańskiej

4. Karte der Provinz Posen, ok. 1848 r., APP, *Mapy i atlasy drukowane*, *Mapy województw*, M. w. 40

i gnieźnieńskiej. Dalej podano informacje o istnieniu komór celnych w Strzałkowie i Skalmierzycach oraz głównych urzędach poborowych w Poznaniu, Lesznie, Międzyrzeczu i Chodzieży [APP, *Mapy województw*, M. w. 45 – ryc. 3]. Uwagę zwraca kartusz zawierający tytuł mapy i przedstawiający alegorię Wielkopolski jako kolebki państwa przyszłej stolicy państwa.

Po upadku powstania listopadowego popartego przez Wielkopolan autonomia Wielkiego Księstwa Poznańskiego została ograniczona, a po powstaniach 1846 i 1848 r. całkowicie zniesiona. W 1848 r. władze pruskie zmieniły nazwę Księstwa na Prowincję Poznańską (Provinz Posen). Od tegoż roku nowa nazwa prowincji pojawiła się także na mapach politycznych i administracyjnych wydawanych w Prusach. Jedną z najwcześniejszych prac kartograficz-

nym noszącą tytuł **Karte der Provinz Posen** jest mapa wydana w 1848 r. w Poznaniu na arkuszu papieru 42 x 36 cm w skali ok. 1:800 000 [Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, Oddział Zbiorów Kartograficznych, 2968-III.C]. Około 1848 r. została opublikowana także *Karte der Provinz Posen* autorstwa F.B. Engelhardta. Mapę wydało berlińskie wydawnictwo S. Schroppa na arkuszu papieru 44 x 52 cm w skali 1:600 000 (APP, *Mapy województw*, M. w. 40 – ryc. 4).

Henryk Bartoszewicz

Literatura:

- Bartoszewicz H., *Po kongresie wiedeńskim. Demarkacja granic Królestwa Polskiego*, *GEODETA* nr 8 (207), 2012
- Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 2, nr 11, 1816
- Karwowski S., *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, t. 1, 1815-1852, Poznań 1915
- Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Wielkie Księstwo Poznańskie 1815-1848. Studium historyczne*, Warszawa-Poznań 1980